

بررسی نقش موثر تربیت و آموزش مادران در پرورش خلاقیت کودکان

دکتر زین العابدین رحمانی^۱، ژاله تلارمی^۲، مرضیه اکبرنژاد مشهدی^۳

^۱ استاد یار گروه مدیریت، دانشگاه پیام نور

^۲ استاد گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور

^۳ کارشناس ارشد مدیریت کارآفرینی گرایش کسب و کار جدید، دانشگاه پیام نور، واحد ساری

نام نویسنده مسئول:

مرضیه اکبر نژاد مشهدی

چکیده

این تحقیق یک پژوهش توصیفی از نوع علی مقایسه‌ای است که دران پژوهشگر با توجه به متغیر وابسته به بررسی علل احتمالی وقوع آن می‌پردازد به عبارت دیگر تحقیق علی - مقایسه‌ای گذشته نگر بوده و سعی بر آن دارد که از معلول به علت احتمالی پی برد. جامعه آماری این پژوهش کلیه کودکان ۵ ساله دختر و پسر است که در سال تحصیلی ۹۶ یکی از مهد کودک‌های شهر مشهدثبت نام نموده اند، شمار آمار این کودکان ۳۰۰ کودک می‌شد و برای نمونه آماری از روش نمونه گیری تصادفی طبقه‌ای استفاده گردیده است. چون تقسیم‌بندی مهدهای کودک بر اساس کیفیت به صورت سه ستاره دو ستاره یک ستاره و بدون ستاره می‌باشد. از هر یک از مهدکودک‌های فوق دو مهد کودک به طور تصادفی انتخاب و در مجموع ۶ مهدکودک مورد بررسی قرار گرفت. در مرحله بعد از هر مهد از بین کودکان گروه آمادگی ۴۴ نفر به شیوه تصادفی انتخاب شدند. در این پژوهش برای فرضیه آزمایی جو عاطفی از مقیاس پرسشنامه جو عاطفی خانواده (هیل برن، ۱۹۶۴) استفاده شده است. نمره‌گذاری خلاقیت در کودکان براساس پاسخهای کودکان به آزمون خلاقیت تورنس بود. در این راستا سه بعد سیالی، انعطاف‌پذیری و ابتکار در پاسخ‌ها نمره‌گذاری گردید جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم افزار spss فرم جدید استفاده شده است.

واژگان کلیدی: خلاقیت، کودک، نقش موثر مادر، جو خانوادگی

مقدمه

اگرچه تمدن و فرهنگ بشری نتیجه تلاش همه آدمیان در تمام دوران هاست، اما غنا و عظمت آن را مدیون گروه کوچکی از انسان‌ها هستیم که کاشف، مخترع، هنرمند یا متفکر نامیده می‌شوند. از کشف آتش تا اختراع رادیو و سفینه‌های فضایی، از نقاشی‌های دیواری در غارها تا آثار هنرمندانی نظیر کمال الملک و پیکاسو و از اولین آثار مکتوب تا نوشته‌ها و سروده‌های فردوسی و شکسپیر همه محصول کار و اندیشه جمع کوچکی از بشریت است. تمدن بشر مرهون اندیشه خلاق آدمی بوده و دوام آن نیز بدون بهره‌گیری از خلاقیت که عالی‌ترین عملکرد ذهن انسان محسوب می‌شود، غیرممکن خواهد بود. عصاره خلاقیت غیرقابل پیشگویی بودن است از اوایل دوران کودکی، کودکان روابط معنادار با دیگران را آغاز می‌کنند و همزمان با افزایش سن و تجربه، دوستی و ارتباط با دیگران در رشد و سلامت روان آنان نقش بسزایی ایفا میکند (لاگاردیا^۱ و پاتریک^۲، ۲۰۰۸). در علوم رفتاری و ارتباطی، گروه وسیعی از پژوهشها به بررسی و فهم فرایندهای ارتباطی کودکان از جمله دلبستگی، صمیمیت، دوستی، مشارکت و وابستگی پرداخته‌اند (لاگاردیا و پاتریک، ۲۰۰۸) لیکن از جمله مسائل مهم و مورد توجه در امر تعلیم و تربیت کودکان ارتباط و نقش مادر در ارتباط بارشد خلاقیت در کودک است (استیونز^۳، ۲۰۰۹؛ بالدا^۴، ۲۰۰۱؛ رضویه و البرزی، ۱۳۸۳). این مسأله به ویژه در جوامع جمع‌گرا که ارتباطهای اجتماعی اساس بسیاری از رفتارهای فردی را تشکیل می‌دهد، اهمیت بسزایی دارد (البرزی، ۱۳۸۶). خلاقیت^۵ یکی از عالی‌ترین و پیچیده‌ترین فعالیت‌های ذهن آدمی است که تعلیم و تربیت باید به آن توجه کند. در دایره المعارف روانشناسی "آسیک آرنولد. مای لی" خلاقیت به مقوله‌ی ظرفیت دیدن روابط جدید، پدید آوردن اندیشه‌های غیرمعمول و فاصله گرفتن از الگوهای سنتی تفکر قلمداد گردیده است. خلاقیت توانایی فرد برای تولید ایده‌ها، نظریه‌ها و بینش‌ها با اشیاء جدید و بدیع و بازسازی مجدد در علوم و سایر زمینه‌هاست که توسط متخصصان، اصیل و از نظر علمی، زیباشناسی، تکنولوژی و اجتماعی با ارزش تلقی می‌گردد (ورنون^۶، ۱۹۸۹). جریان خلاقیت جریانی از قبل ساخته شده نیست بلکه روندی زاینده و قابل تغییر می‌باشد. خلاقیت استعدادی بی‌همتا در یک زمینه بخصوص است (آوریل^۷، ۱۹۶۳۸). گیلفورد خلاقیت را تفکر و اگر می‌داند. "مک کینون^۸ نیز خلاقیت را عبارت از حل مسأله همراه با ماهیتی بدیع و نو می‌داند. اکثر روانشناسان آفرینندگی و حل مسأله را فرایندهای مشابهی دانسته‌اند (مایر، ۱۹۳۰، گانیه، ۱۹۷۷، تونس، ۱۹۶۰، دی جکو کرافورد، ۱۹۷۴، گیج و پرلانیز^۹، ۱۹۸۴). بنابراین نتیجه می‌گیریم خلاقیت عبارت است از توانایی مشاهده اشیاء به روش‌های جدید. یادگیری از طریق تجربیات گذشته و ارتباط آن به موقعیت‌های جدید. تفکر در راستای برداشتن موانع و خطوط نامتعارف، استفاده از دیدگاه‌های غیرسنتی برای حل مسئله، خلق و ابداع چیزی تازه و ابتکاری، طی کردن مراحل فراتر از اطلاعات داده شده.

هدف پژوهش

تعیین نقش موثر تربیت و پرورش صحیح مادران در ایجاد روحیه‌ی خلاق در کودکان خردسال

فرضیه تحقیق

تربیت و پرورش صحیح مادران در ایجاد روحیه‌ی خلاق در کودکان خردسال تاثیر معنی‌داری دارد.

روش پژوهش

از آنجا که هدف اصلی پژوهش بررسی نقش موثر تربیت و آموزش مادران در پرورش خلاقیت کودکان است این تحقیق یک پژوهش توصیفی از نوع علی مقایسه‌ای است که در آن پژوهشگر با توجه به متغیر وابسته به بررسی علل احتمالی وقوع آن می‌پردازد به عبارت دیگر تحقیق علی - مقایسه‌ای گذشته نگر بوده و سعی بر آن دارد که از معلول به علت احتمالی پی برد. جامعه آماری این پژوهش کلیه کودکان ۵ساله دختر و پسر است که در سال تحصیلی ۹۶ یکی از مهد کودک‌های شهر مشهد ثبت نام نموده اند، شمار آمار این کودکان ۳۰۰ کودک می‌شد و برای نمونه آماری از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای استفاده گردیده است. چون تقسیم‌بندی مهدهای کودک بر اساس کیفیت

¹ lagardia

² patrik

³ stionez

⁴ balda

⁵ - Creativity

⁶ - Eisk Arnold. Mai Lee

⁷ - Vernon

⁸ - April

⁹ - Mc Kinoon

¹ - Mile, Gagné, Tunisia, de Jeckø, Crawford, Gage & Perlaytz

به صورت سه ستاره - دو ستاره - یک ستاره و بدون ستاره می‌باشد. از هر یک از مهدکودک‌های فوق دو مهد کودک به طور تصادفی انتخاب و در مجموع ۶ مهدکودک مورد بررسی قرار گرفت. در مرحله بعد از هر مهد از بین کودکان گروه آمادگی ۴۴ نفر به شیوه تصادفی انتخاب شدند. در این پژوهش برای فرضیه آزمایی جو عاطفی از مقیاس پرسشنامه جو عاطفی خانواده (هیل برن، ۱۹۶۴) استفاده شده است. این پرسشنامه باهدف ارزیابی جو عاطفی خانواده (محبت، نوازش، تایید کردن، تجربه‌های مشترک، هدیه دادن، تشویق کردن، اعتماد، احساس امنیت) استفاده شده است این مقیاس دارای هفت خرده مقیاس محبت، نوازش، تأثیر، تجربه‌های مشترک، تشویق، اعتماد و امنیت، می‌باشد. کل مقیاس شامل چهارده پرسش است. برای هر پرسش پنج پاسخ مفصل که دارای درجات مختلفی می‌باشد، در نظر گرفته شده است. نخستین پاسخ بیانگر ضعیف‌ترین و آخرین پاسخ، نشانه نیرومندترین رابطه عاطفی است که در نظر گرفته شده است. نخستین پاسخ بیانگر ضعیف‌ترین و آخرین پاسخ، نشانه نیرومندترین رابطه عاطفی است که در زمان گذشته تا حال بین مادر و فرزند وجود داشته است. نمره‌گذاری خلاقیت در کودکان براساس پاسخهای کودکان به آزمون خلاقیت تورنس بود. در این راستا سه بعد سیالی، انعطاف‌پذیری و ابتکار در پاسخ‌ها نمره‌گذاری گردید جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم افزار SPSS فرم جدید استفاده شده است تأثیر آموزش خلاقیت به مادران بر میزان "تحصیلات مادر"، "طبقه اقتصادی- اجتماعی" و سن مادر با یکدیگر هم‌تا بودند. برای ارزیابی سطح تفکر خلاق کودکان از آزمون تفکر خلاق تورنس فرم "الف" و "ب" و "ب" تصویری استفاده شد

ابزار اندازه‌گیری

ابزار اندازه‌گیری این پژوهش ۱- پرسشنامه جو خانوادگی هیل برن ۲- آزمون خلاقیت تورنس در این پژوهش برای فرضیه آزمایی جو عاطفی از مقیاس پرسشنامه جو عاطفی خانواده (هیل برن، ۱۹۶۴) استفاده شده است. این پرسشنامه باهدف ارزیابی جو عاطفی خانواده (محبت، نوازش، تایید کردن، تجربه‌های مشترک، هدیه دادن، تشویق کردن، اعتماد، احساس امنیت) استفاده شده است این مقیاس دارای هفت خرده مقیاس محبت، نوازش، تأثیر، تجربه‌های مشترک، تشویق، اعتماد و امنیت، می‌باشد. کل مقیاس شامل چهارده پرسش است. برای هر پرسش پنج پاسخ مفصل که دارای درجات مختلفی می‌باشد، در نظر گرفته شده است. نخستین پاسخ بیانگر ضعیف‌ترین و آخرین پاسخ، نشانه نیرومندترین رابطه عاطفی است که در نظر گرفته شده است. نخستین پاسخ بیانگر ضعیف‌ترین و آخرین پاسخ، نشانه نیرومندترین رابطه عاطفی است که در زمان گذشته تا حال بین مادر و فرزند وجود داشته است.

روایی و پایایی: موسوی شوشتری (۱۳۷۷) برای تعیین روایی محتوایی، این پرسشنامه را به پنج نفر از متخصصان داد، سپس نظرات آن‌ها جمع‌آوری گردید و سوال‌هایی که مورد تایید متخصصان بود و روی آن‌ها توافق داشتند نگهداری شد (به نقل از ناهیدی، ۱۳۹۰)، جمشیدی (۱۳۷۹) ضریب پایایی آزمون جو عاطفی خانواده را از طریق آلفای کرونباخ و بازآزمایی محاسبه کرد که به ترتیب ۰/۸۷ و ۰/۸۳ هستند (به نقل از ناهیدی، ۱۳۹۰).

آزمون خلاقیت تورنس

این آزمون در ادبیات روانشناسی به آزمون خلاقیت تورنس مشهور و بر پایه تعریف وی از خلاقیت ساخته شده است. اصل آزمون سنجش خلاقیت تورنس، بسیار مفصل و طولانی می‌باشد. که اجرای آن نیازمند صرف ساعتها وقت است. آزمونی که تحت عنوان سنجش خلاقیت تورنس در ایران شناخته می‌شود در واقع شکل کوتاه شده و استاندارد شده آن می‌باشد که توسط دکتر عابدی استاد دانشگاه تهران در سال ۱۳۷۲ ساخته و معرفی گردیده و در ادبیات روانشناسی کشورمان با علامت اختصاری CT شناخته می‌شود. دکتر عابدی از جمله پژوهشگران سابقه دار و علاقمند حوزه خلاقیت و نوآوری در کشورمان شناخته می‌شود. ایشان ابتدا در سالهای ۶۳-۱۳۶۲ و با تشویق و کمک دانشجویان رشته‌های روانشناسی دانشگاه‌های تهران، نسبت به ساخت یک آزمون چند جوابی ۷۵ سوالی براساس تئوری و تعریف تورنس جهت سنجش خلاقیت نموده و ابتدا روی ۶۵۰ نفر دانش‌آموز پایه سوم راهنمایی تهران اجرا گردید. بعداً طی فعالیت‌های علمی در دانشگاه کالیفرنیا و با کمک دانشجویان، نسبت به تجدیدنظر و بازسازی آن اقدام و نهایتاً در سال ۱۹۹۴ با همکاری گروهی از اساتید دانشگاه مذکور (اونیل، عابدی و اسپیل برگر) فرم ۶۰ سوالی تهیه، هنجاریابی (بر روی ۱۶۲۵۰ نفر دانش‌آموز)، استاندارد و ارائه کرد. فرم کنونی آزمون توسط اساتید دانشگاه دوستو اسپانیا (۱۹۹۲) مورد استفاده قرار گرفته است (کفایت، ۱۳۷۳، ص ۱۱۴). تاکنون بیش از ۲۰۰۰ مقاله علمی که در آن‌ها آزمون تورنس به عنوان ملاک سنجش خلاقیت استفاده شده، چاپ گردیده است (دائمی و مقیمی، ۱۳۸۳، ص ۲). در بین ابزارهای سنجش خلاقیت، آزمون تفکر خلاق تورنس در پژوهشها و اندازه‌گیریهای تربیتی این آزمون در واقع چهار عامل تشکیل دهنده خلاقیت یعنی سیالی، ابتکار، انعطاف و بسط را مورد سنجش قرار می‌دهد. مجموع نمرات کسب شده در هر خرده آزمون، نمایانگر نمره آزمودنی در آن بخش است و مجموع نمرات آزمودنی در چهار خرده آزمون، نمره کلی خلاقیت فرد را نشان می‌دهد. نمرات حاصل از سنجش هر چهار عامل به تنهایی و

مجموع نمرات در کل، قابل تحلیل و تفسیر هستند دامنه نمره کل خلاقیت هر آزمودنی بین ۰ تا ۱۲۰ خواهد بود. طبق تحقیقات دکتر عابدی آزمون خلاقیت هم از نظر روایی همزمان (با اجرای همزمان آزمون اصلی خلاقیت تورنس و آزمون خلاقیت دکتر عابدی نتایج معنی داری از همبستگی بین عوامل چهارگانه هر دو آزمون بدست آمده است مثلا همبستگی بین دو خرده آزمون ابتکار (۴۹۷٪ = r) و بین دو خرده آزمون سیالی (۴۶۸٪ = r) بوده است). ضمناً آزمون مورد استفاده نیز از نظر روایی محتوی (نظر صاحب نظران) مورد تأیید استاد راهنما قرار گرفته است. براساس تحقیقات کفایت اعتبار کل آزمون ۰.۲۷٪، مقیاس سیالی ۰.۰۹٪، مقیاس انعطاف پذیری ۰.۱۳٪، مقیاس ابتکار ۰.۱۵٪ و مقیاس بسط ۲۴٪ گزارش گردیده که ضرایب بدست آمده در سطح ۰.۵٪ معنی دار هستند.

تجزیه و تحلیل داده ها

بین تربیت و پرورش صحیح والدین و ایجاد روحیهی خلاق در کودکان رابطه وجود دارد»
می باشد که از نظر آماری می توان این فرضیه تحقیق را به صورت ذیل بیان نمود:

$$H_0: \rho_{x,y} = 0$$

بین تربیت و پرورش صحیح والدین و ایجاد روحیهی خلاق در کودکان رابطه وجود دارد

$$H_1: \rho_{x,y} \neq 0$$

بین تربیت و پرورش صحیح والدین و ایجاد روحیهی خلاق در کودکان رابطه وجود ندارد
برای انجام آزمون فرضیه فوق از آماره آزمون ذیل بهره گیری می شود:

$$t_{ob} = \frac{r\sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r^2}}$$

که در این رابطه n حجم نمونه و r ضریب همبستگی نمونه ای پیرسن می باشد و با استفاده از رابطه:

$$r = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n (x_i - \bar{x})(y_j - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2} \sqrt{\sum_{j=1}^n (y_j - \bar{y})^2}}$$

محاسبه می گردد. بر این اساس پس از محاسبه t_{ob} و محاسبه P -value، می توان از رابطه زیر برای نتیجه گیری در مورد پاسخ به سؤال تحقیق استفاده نمود:

$$RH_0 \text{ آنگاه } P\text{-value} \leq \alpha \text{ اگر (فرض صفر رد می شود)}$$

محاسبات مربوط به آزمون ضریب همبستگی سؤال تحقیق، براساس روابط فوق انجام و نتایج آن در جدول ۴-۴ ارائه شده است.

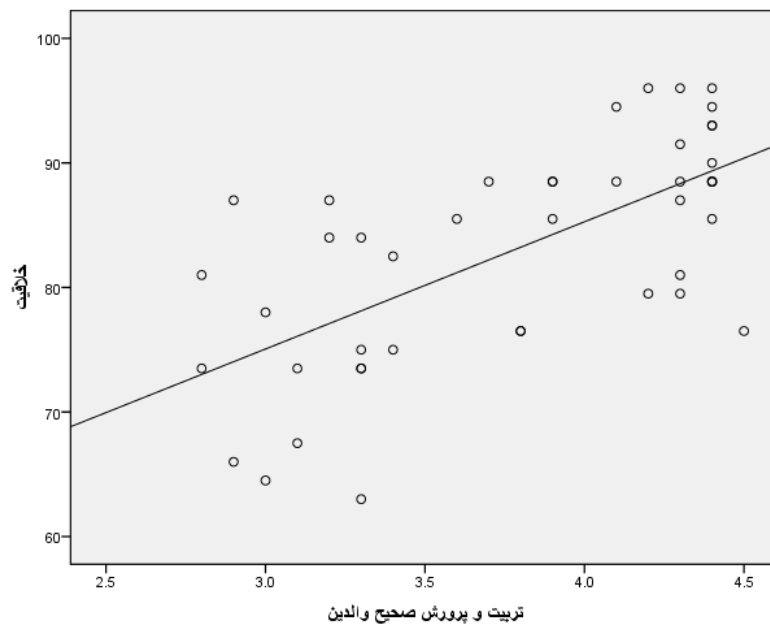
جدول ۴-۴- بررسی رابطه خطی بین تربیت و پرورش صحیح والدین و ایجاد روحیهی خلاق

متغیرها	میانگین	انحراف معیار	ضریب پیرسن	P-value
ایجاد روحیهی خلاق	۸۳/۰۵	۸/۸۲۴	۰/۶۶۰	۰/۰۰۰
تربیت و پرورش صحیح والدین	۳/۷۸	۰/۵۷۰		

طبق اطلاعات ارائه شده در جدول فوق مشاهده می شود که مقدار ضریب همبستگی بین متغیر تربیت و پرورش صحیح والدین با ایجاد روحیه خلاق برابر ۰/۶۶۰ حاصل شده است که نشان از یک ارتباط خطی مستقیم بین این دو متغیر دارد. حال چون $P\text{-value} = ۰/۰۰۰ \leq ۰/۰۵ = \alpha$ بنابراین فرض صفر آماری رد شده و می توان بیان داشت که ضریب همبستگی فوق اختلاف معنی داری با صفر دارد. لذا با ضریب اطمینان ۹۵ درصد می توان ادعا نمود که از دیدگاه پاسخگویان پرسشنامه تحقیق:

« بین تربیت و پرورش صحیح والدین و ایجاد روحیهی خلاق در کودکان رابطه مستقیم و معنی داری وجود دارد»

در نمودار ۴-۳ می توان چگونگی پراکنش و وضعیت قرار گرفتن نمرات این دو متغیر نسبت به یکدیگر را به خوبی مشاهده نمود.

نمودار ۳-۴- پراکنش بین تربیت و پرورش صحیح والدین و ایجاد روحیه‌ی خلاق

بحث و نتیجه گیری

خلاقیت یکی از ویژگی‌های بارز انسان و از دسته فرآیندهای عالی مغز او می‌باشد. که نقشی بسزا در شکل‌گیری شخصیت و منش کودک و آینده او بازی می‌کند. به همین جهت لازم است که این توانایی ارزشمند بخوبی شناخته شود و حداکثر تلاش را برای پرورش و ارتقاء خلاقیت و یادگیری خلاق در خردسالان کودکان خلاق دنیا می‌آیند ولی تحقیقات متعددی تاکنون تأثیر عوامل محیطی و آموزشی در ارتقاء خلاقیت به خصوص در سالهای نخست می‌شود (بیرنباوم ۲۰۰۷، مورات تکین ۲۰۱۰)، در میان این عوامل به نقش کلیدی مادر در پرورش خلاقیت در کودک می‌توان اشاره کرد. این پژوهش به نقش موثر مادر در خلاقیت کودک تأکید داده‌های اماری فرضیه تحقیق را تأیید کرد تحقیق انجام شده با تحقیق میارصادقی (۱۳۸۴) اربابیان (۱۳۸۵) ذکریایی و همکاران (۱۳۸۷)، (۱۹۹۲)، گوهری (۱۳۷۷)، واتسون، وگتزلز جکسون (۲۰۰۶)، گوان، تولان، آلبرت و رانکو، میلگرام (نقل از رسولی، ۱۳۸۱)، (۱۳۷۳)، حسینی (۱۳۷۸)، والا، دلاس و گایر (نقل از جاویدی کلاته جعفری) (آبادی، ۱۳۷۲)، آمابیل، توس و ریولن (نقل از رسولی، ۱۳۸۱) مهرافزا (۱۳۸۳) پارچه باف (۱۳۶۹) تحقیق بیرنباوم (۲۰۰۷) مطالعه ایمپت و پیلا (۲۰۰۲) (فلاول، ۱۹۷۹)، (متکالف و شیمامورا، ۱۹۹۴). ولز و همکاران (۲۰۰۹) مطالعه توسط آلتشول (۲۰۰۶) مطالعه بای (۱۳۸۹) مطالعه گودرزی (۱۳۹۰) همسو بود. نتایج این پژوهش را میتوان با نتایج تحقیقات مورات تکین (۲۰۱۰)، کاووسکی و مارس گنجی و همکاران (۱۳۸۸)، شریفی و داوودی (۲۰۰۸) و ذکریایی و همکاران (۱۳۸۸)

وعامری (۱۳۸۰) همخوان دانست. در تبیین نتایج به دست آمده میتوان به کودکان یاد داد که با نگاهی تازه و بدیع به دنیای پیرامون خود بنگرند و از اندیشه‌های یکطرفه و کلیشهای بپرهیزند و در حل مسائل، خود را به یکره حل محدود نکنند بلکه راههای متفاوتی را آزمایش و دقت خود را نسبت به جزئیات، بیشتر کنند. همچنین میتوان به کودکان آموخت که چگونه از اشیاء مستعمل و دور ریختنی اطراف خود به طور مفید و سازنده استفاده و در جهت ساخت اشیاء جدید اقدام نمایند.

می‌توان به مادران روشهایی را آموخت که در برنامه ریزی تربیتی خود در جهت تقویت نیروهای ذهنی کودکان تلاش کنند و علاوه بر تفکر همگرا به پرورش تفکر واگر (خلاقیت) بپردازند، فضا و امکانات فعالانه و پویاتری را در منزل فراهم آورند تأثیر آموزش خلاقیت به مادران بر افزایش خلاقیت مورد توجه قرار گیرد. زیرا اگر کودکان روش درست اندیشیدن را در خانه و سالهای اولیه بیاموزند، این روش برایشان درونی خواهد شد، نه اینکه این امر فقط به سالهای مدرسه و توسط مربیان و معلمان محدود شود. چون مادران مدت زمان بیشتری را با فرزندان خود سپری می‌کنند و بر این اساس شرایط مناسب بسیاری برای ایشان فراهم خواهد شد که میتوانند برانگیزاننده خلاقیت باشند که شاید هرگز در مدرسه و شرایط آموزشی فراهم نیاید. بنابراین با توجه به تحقیقات مشابه انجام گرفته در ایران و سایر کشورها و همچنین با توجه به نتایج بدست آمده از فرضیات این پژوهش پیشنهاد می‌شود این پژوهش در زمان‌های دیگر و با آزمودنیهای بیشتر انجام پذیرد توصیه می‌شود تحقیقات بیشتری در این زمینه صورت گرفته و همچنین درمانگران برای کمک به مشکلات جنسی زوجین این روش درمانی را نیز مد نظر داشته باشند. پیشنهاد می‌شود جهت رسیدن به یافته‌های جامع، موضوع تحقیق در نمونه‌های دیگر، نیز اجرا شود. با توجه به تأثیر شرایط اجتماعی، فرهنگی، جغرافیایی و زمانی، توصیه می‌شود این موضوع در مکان‌ها و زمان‌های دیگر به اجرا درآید. پیشنهاد می‌شود، از شیوه‌های جمع آوری اطلاعات بصورت مصاحبه و مشاهده برای دقت بیشتر در یافته‌ها استفاده گردد. اصولاً هر نوع پژوهش و تحقیقی درباره‌ی مسائل انسانی و اجتماعی با محدودیت‌هایی رو به رو است. از آنجایی که این پژوهش نیز با مسایل انسانی در ارتباط است محدودیت و مشکلات خاص خود را دارد که از آن جمله این پژوهش تنها در سطح شهر مشهد صورت گرفته است، حجم نمونه مورد مطالعه را باید از محدودیت‌های پژوهش نام برد. و نتایج را تا حدودی تحت تأثیر قرار می‌دهد.

منابع و مراجع

- [۱] 88. فصلنامه ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی - دوره پایه ابتدایی استان خراسان در سال تحصیلی. (1390)
- [۲] اسبورن، آلکساف. (1382). پرورش استعداد همگانی ابداع و خلاقیت. ترجمه حسن قاسم زاده. تهران: نیلوفر.
- [۳] اسعدی، س. و امیری، ش. (1386). روند تحولی خلاقیت در کودکان. تازه‌های علوم شناختی، سال
- [۴] افشارکهن، ز. و عصاره، ع. بررسی تأثیر آموزش خلاقیت به معلمان بر خلاقیت دانش‌آموزان
- [۵] امابلی، ت. (1992). شکوفایی خلاقیت. ترجمه: حسن قاسم زاده و پروین عظیمی (1386). تهران: دنیای نو.
- [۶] حسینی، افضل السادات؛ ماهیت خلاقیت و شیوه‌های پرورش آن، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۸۱، ص ۲۹.
- [۷] حقایق. سیروس؛ ویژگی‌های سازمان صنعتی خلاق و نوآور، تدبیر، اردیبهشت ۱۳۸۰، شماره ۱۱۱، صص ۲۷-۲۲.
- [۸] دائمی، حمیدرضا و مقیمی بارفروش، سیده فاطمه (۱۳۸۳). هنجاریابی آزمون خلاقیت. مجله تازه‌های علوم شناختی، ۶ (۳) و ۴، ۸-۱.
- [۹] دائمی، حمیدرضا و مقیمی، سیده فاطمه. (۱۳۸۳). هنجاریابی آزمون خلاقیت تورنس، (<http://www.ir>).
- [۱۰] رستگاری، حمید، (۱۳۸۳). بررسی رابطه عزت نفس با خلاقیت دانش‌آموزان سال سوم مدارس راهنمایی دولتی نواحی یک و دو شهر یزد در سال تحصیلی ۸۳ - ۱۳۸۲. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
- [۱۱] رشیدی، اسماعیل و شهرآرای، مهرناز. (۱۳۸۷). بررسی رابطه خلاقیت با منبع کنترل. فصلنامه اندیشه‌های تازه در علوم تربیتی، ۳ (۳)، ۹۹-.
- [۱۲] شمس اسفندآباد، حسن؛ پیشین، ص ۴۹. شمس اسفندآباد، حسن؛ روان شناسی تفاوت‌های فردی، سمت، ۱۳۸۹، ص ۴۹.
- [۱۳] عابدی، جمال (۱۳۷۲) خلاقیت و شیوه‌ای نو در اندازه‌گیری آن، پژوهش‌های روانشناختی، شماره ۱ و ۲، تهران
- [۱۴] فتحیان، مجید و دیگران؛ نقش مدیریت دانش ضمنی در خلاقیت و نوآوری، تدبیر، ۱۳۸۴، شماره ۱۶۴، صص ۱۸-۱۲.
- [۱۵] قنبری، علی؛ قنبری، محمد؛ باقریان سرارودی، رضا و نادری لرجانی، مریم (۱۳۹۲) مقایسه‌ی منبع کنترل، خودآگاهی شناختی و ترس از شکست در دانش‌آموان با و بدون ناتوانی یادگیری. ناتوانی‌های یادگیری، ۳ (۱)، ۴۴-۵۹.
- [۱۶] کفایت، محمد. (۱۳۷۳). بررسی ارتباط شیوه‌ها و نگرش‌های فرزند پروری با خلاقیت دانش‌آموزان سال اول دبیرستان‌های اهواز.
- [۱۷] لیلی انگجی (1390). تهران: انتشارات رشد.
- [۱۸] محمدی، ناهید؛ خلاقیت در مدیریت، تدبیر ۱۳۸۴، شماره ۱۶۱، صص ۱۸-۱۴.
- [۱۹] مقیمی، سیدمحمد؛ سازمان و مدیریت رویکردی پژوهشی، ترمه، ۱۳۸۵، ص ۱۳۲
- [۲۰] نریمانی، محمد و وحیدی، زهره (۱۳۹۲). مقایسه‌ی نارسایی هیجانی، باورهای خودکارآمدی و عزت نفس در میان دانش‌آموزان با و بدون ناتوانی یادگیری. ناتوانی‌های یادگیری، ۳ (۲)، ۷۸-۹۱.
- [۲۱] یاریاری، فریدون؛ مرادی، علیرضا و یحیی‌زاده، سلیمان (۱۳۸۶). رابطه هوش هیجانی و منبع کنترل با سلامت روان‌شناختی در بین دانشجویان دانشگاه مازندران. مجله مطالعات روان‌شناختی، ۳ (۱)، ۲۱۱-۴۰.
- [۲۲] الیسون، ش. و گری، جی. (1999). بازی‌های خلاق بازی برای کودکان 2 سال به بالا. ترجمه:
- [23] Vernon, P. E; Natur -Nuture in creativity in glover,& other handbook of creativity, Plenum press,1989,p-p93-103. SLOANE, PAUL; The leader's guide to lateral thinking skills: Unlocking the creativity and innovation in you and your team, Second Edition, Kogan Page,2003,p7
- [24] Christina E. Shalley & Jing Zhou; handbook of Organizational Creativity, Lawrence Erlbaum Associates,2008,p4
- [25] Nemiro, Jill E; Creativity in Virtual Teams KEY COMPONENTS FOR SUCCESS, Copyright by John Wiley & Sons, © 2004,p283
- [26] George G. Gordon; Predicting Corporate Performance From Organizational Culture, Jurnal of M. studies,29-6,nov 1992,p785.
- [27] Koontz, Harold; Management: A global perspective, McGraw- Hill Education, Edition 12, 2006, P155.
- [28] Tushman, Michael and Nadler, David; Organizing For Innovation, California Management Review, spring,2006 ,PP74-92.
- [29] Annarella, L. A. (2000). Using creative drama in the writing and reading.

- [30] Retrieved August 21, 2010 from: <http://www.eric.ed.gov/ericwebportal/recorddetail?accno>
- [31] Erbay, F. , & Dogru, S. Y. (2010). The effectiveness of creative drama education on the teaching of social communication skills in mainstreamed students. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 4475-4479.
- [32] Garaigordobil, M. , Berrueco, L. (2011). Effects of a play program on creative thinking of preschool children. *Spanish Journal of Psychology*, 12۶۰۸-۶۱۸ , (۲).
- [33] arakelle, S. (2009). Enhancing fluent and flexible thinking through the creative drama process. *Thinking Skills and Creativity*, 4, 124-129
- [34] Libman, K. (2001). What's in a name? An exploration of the origins and implications of the terms creative dramatics and creative drama. *Youth Theatre Journal*, 15, 23-32.
- [36] McCaslin, N. (1980). *Creative drama in the classroom*. New York: Longman.
- [37] Longman.
- [38] McGregor, L. , Tate, M. , & Robinson, K. (1998). *Learning through drama*. London: Heinemann.
- [39] London: Heinemann.
- [40] Toivanen, T. , Komulainen, K. & Ruismaki, H. (2011). Drama education and improvisation as a resource of teacher student's creativity. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 12, 60-69. ___
- [41] Social and Behavioral Sciences, 12, 60-69. ___
- [42] Alessandra, P. B. & Ivanka, Z. B. (2002). Locus of Control and Self-esteem as Correlates of Body Dissatisfaction in University Students. *University Maastricht, Meeting: European Association for Behavioral and Cognitive Therapies-32nd Congres*.
- [43] Almajali, H. Kh. (2009). The influence of family upbringing style and locus of control on the creative thinking of preparatory school learners in the United Arab Emirates, <http://hdl.handle.net/10500/1433>.
- [44] Amabile, T. (1983). social psychology of creativity: A componential conceptualization. *Journal of Personality on Social Psychology*, 45, 357-377.
- [45] Arogundade, O. & Itua, O. (2010). Locus of control and self-esteem as predictors of teacher frustration in Lagos state secondary schools, *Journal of IFE Psychologia: An International*, 18, 339 - 351, ISSN: 11171421.
- [46] Bandeira, M. , Quaglia, M. A. C. , Bachetti, L. S. , Ferreira, T. L. & Souza, G. G. (2005). Assertive behavior and its relation to anxiety, locus of control and self esteem in undergraduate students, *Journal of Estudos de Psicologia (Campinas)* , 22 (2) , 111-121.
- [47] Bolen, L. M. & Torrance, E. P. (1978). The Influence on Creative Thinking of Locus of Control, Cooperation, and Sex. *Journal of Clinical Psychology*, 34 (4) , 903-907.
- [48] Brink, N. H. (2004). Locus of control and creativity in late middle childhood. *North-West University, Potchefstroom*. <http://hdl.handle.net/10394/324>.
- [49] Churchill, P. M. (1976). Creativity and Locus of Control in Junior High School Students, <http://eric.ed.gov>.
- [50] Coopersmit, S. (1967). *Self-esteem Inventory*, Published: consulting Psychologists.
- [51] Coopersmit, S. (1990). *Manual of Self-esteem Inventory*, Published: consulting Psychologists.
- [52] Galbraith, A. & Alexander, J. (2005). Literacy, Self-esteem and Locus of Control, *Journal of Support for Learning*, 20 (1) , 28-34.
- [53] Gipe, J. , Richards, J. C. , Levitov, J. & Speaker, R. (1991). Psychological and Personal Dimensions of Prospective Teachers' Reflective Abilities, *Journal of Educational and Psychological Measurement*, 51 (4) , 913-922.
- [54] Glover, J. A. & Sautter, F. (1976). An Investigation of the Relationship of Four Components of Creativity to Locus of Control, *Journal of Social Behavior and Personality*, 4 (2) , 257-260.
- [55] Goldsmith, R. E. & Matherly, T. A. (1987). Creativity and self-esteem: A multiple operationalization validity study, *the Journal of psychology*, 122 (1) , 47-56.

- [56] Hollenbeck, J. & Hollenbeck, D. (2009). Using Technology to Bridge the Cultures Together in the Multicultural Classroom, <http://eric.ed.gov>.
- [57] Houtz, J. C. & Coll, J. H. (1979). An Instructions by Locus of Control Interaction Effect on Ideational Fluency, *Journal of Educational Research Quarterly*, 4 (4) , 49-53, www.eric.ed.gov.
- [58] Jaquish, G. A. & Ripple, R. E. (1981). Cognitive Creative Abilities and Self-Esteem across the Adult Life-Span, *Journal of Human Development*, 24 (2) , 110-119, www.eric.ed.gov.
- [59] Kalischuk, R. G. & Thorpe, K. (2002). Thinking Creatively: From Nursing Education to Practice, *Journal of Continuing Education in Nursing*, 33 (4) , 155-63, www.eric.ed.gov
- [60] Kemple, K. M. ; David, G. M. & Wang, Y. (1996). Preschoolers' Creativity, Shyness, and Self-Esteem, *Journal of Creativity Research*, 9 (4) , 317-326, www.eric.ed.gov.
- [61] Kneipp, K. B. & Gadzella, B. M. (1990). Comparison of Locus of Control with Levels of Creativity, <http://eric.ed.gov>.
- [62] Kovenkioglu, G. & Greenhaus, J. H. (1978). causal attributions, expectations, and task performance, *Journal of Applied psychology*, 63, 698-705.
- [63] Laasonen, R. J. (1998). Educational Significance of Related Self-Esteem to Social Environment and Elastic-Plastic Processing of Mindies in 13-16 Years of Age, www.eric.ed.gov.
- [64] Luftig, R. L. (2000). An Investigation of an Arts Infusion Program on Creative Thinking, Academic Achievement, Affective Functioning, and Arts Appreciation of Children at Three Grade Levels, www.eric.ed.gov
- [65] Mac Donald, N. M. & Bigelow, S. (2010). Teaching for Creativity through Fashion Design, *Journal of Family and Consumer Sciences*, 102 (2) , 48-53.
- [66] Maccinga, I. & Nemeti, I. (2012). The relation between explanatory style, locus of control and self-esteem in a sample of university students, West University of Timisoara, Department of Psychology, 4 Parvan Blvd, 300223, Timisoara Romania.
- [67] Martin, G. , Richardson, A. S. , Bergen, H. A. , Roeger, L. & Allison, S. (2005). Perceived Academic Performance, Self-Esteem and Locus of Control as Indicators of Need for Assessment of Adolescent Suicide Risk: Implications for Teachers, *Journal of Adolescence*, 28 (1) , 75-87.
- [68] Matthews, M. L. (2011). Connecting Creativity and Critical Thinking to the Campaign Planning Process, *Journal of Communication Teacher*, 25 (1) , 61-67, <http://eric.ed.gov>.
- [69] Myers, J. E. & Willse, J. T. & Villalba, J. A. (2011). Promoting Self-Esteem in Adolescents: The Influence of Wellness Factors, *Journal of Counseling and Development*, 89 (1) , 28-36.
- [70] Oden, S. L. (1971). Internal-External Locus of Control and Creativity, <http://eric.ed.gov>.
- [71] Ponsoda, V. , Abad, F. J. , Francis, L. J. & Hills, P. R. (2008). Gender differences in the Coopersmith Self-Esteem Inventory: the incidence of differential item functioning, *Journal of Individual Differences*, 29 (4) , 217-222, <http://wrap.warwick.ac.uk/2858>.
- [72] Pruessner, J. C. , Baldwin, M. W. , Dedovic, K. , Renwick, R. & Mahani, N. K. (2005) Self-esteem, locus of control, hippocampal volume, and cortisol regulation in young and old adulthood. *NeuroImage* 28: 815–826 doi: 10. 1016/j. neuroimage. 2005. 06. 014
- [73] Rafindadi, K. (2007). The effects of a gender-specific structured group on locus of control and self-esteem of adjudicated adolescent girls, Union Institute and University, 155 pages, ISSN: 3281255.
- [74] Rattan, N. , Kang, S. , Thakur, N. & Parthi, K. (2006). State Self-Esteem in Relation to Weight Locus of Control amongst Adolescents, *Journal of Indian Association for Child and Adolescent Mental Health*, 2 (1) , 31-34.
- [75] Schukla, A. & Sinha, A. k. (1993). self-Esteem: Areguisite for creativity, *Journal of Abhigyan*, 1 (1) , 53-60.
- [76] Shabazz, Kh. M. (2007). The effects of environment and age on locus of control, self efficacy, and self esteem of military and non-military students' academic achievement, *Touro University International*, 149 pages, ISSN: 3295350.

- [77] Sindane, L. M. (2011). The relationship between happiness, creativity, personality and locus of control in Ireland for those who are employed and unemployed, Publisher: Dublin Business School, <http://hdl.handle.net/10788/240>.
- [78] Slaughter, R. I. (2009). The association between eastern spirituality, cultural value orientation, locus of control and self esteem, California State University, 53 pages, ISSN: 1466662.
- [79] Sternberg, R. & Williams, W. (1997). How to develop student creativity, Association for supervision and curriculum development, Alexandria, <http://books.google.com/books?id=KkLREmN3alsC&q=abstract#v=snippet&q=abstract&f=false>.